

Łukasz Filipiuk *OSPPE*

WOKÓŁ SYMBOLIKI KRZYŻA: OD STAROŻYTNOŚCI PO WSPÓŁCZESNOŚĆ

Przechodnie zapytani w sondażu ulicznym o to, co rozumieją pod pojęciem krzyża, najczęściej wskazują na symbol wiary chrześcijańskiej – widząc w nim znak zbawczej misji Jezusa Chrystusa. Taka odpowiedź nie powinna dziwić z tej racji, że wielu utożsamia krzyż z historycznym wydarzeniem, jakim była śmierć Jezusa na krzyżu. Niemniej jednak jest on symbolem starszym, którego początków należy szukać znacznie wcześniej aniżeli w okresie życia Mistrza z Nazaretu¹. Na przestrzeni wieków znak w kształcie krzyża nabrał znaczenia w różnych dziedzinach ludzkiego życia poczynając od religijnego doświadczenia codzienności, poprzez różne ekspresje wyrazu w kulturze, literaturze, życiu społecznym czy politycznym.

Słownik PWN w haśle *krzyż* podaje aż siedem znaczeń tego słowa. Już sam ten fakt wskazuje na złożoność terminu, przez który w ujęciu leksyko-graficznym rozumie się: 1. «przedmiot w kształcie dwóch linii przecinających się pod kątem prostym»; 2. «symbol męki Chrystusa, godło chrześcijaństwa; też: każdy przedmiot przypominający to godło»; 3. «cierpienie»; 4. «obrzędowy ruch ręką wykonywany w modlitwie albo w geście błogosławieństwa»; 5. «odznaczenie przypominające kształtem dwie krzyżujące się linie»; 6. «część

---

¹ Zob. A. CZACHOROWSKA, J. WASILEWSKA, *Krzyż jakiego nie znamy*, „Archiwa. Biblioteki i Muzea Kościelne” 109 (2018), s. 75-93; S. KOBIELUS, *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, Wydawnictwo Benedyktynów Tyniec, Kraków 2011, s. 13–14: Znak krzyża to nie tylko dwie przecinające się linie. W wielu kulturach krzyż jako motyw ornamentalny i znak symboliczny należy do najbardziej rozpoznawalnych znaków świata. Jest jednym z najstarszych symboli ludzkości. Znany był już w czasach prehistorycznych i starożytnych. Był dziełem ludzkich rąk i natury. Jako gest, symbol, amulet znany był na długo przed chrześcijaństwem. Jednakże przez wieki stał się najważniejszym symbolem chrześcijaństwa. Przybiera on rozmaite znaczenia w zależności od kształtu i kontekstu.

kręgosłupa w okolicach miednicy»; 7. «*hańbiąca kara śmierci stosowana w starożytności*»².

1. Krzyż w kulturach przedchrześcijańskich

W starożytnym Egipcie popularny był tzw. krzyż anch (T z pętlą u góry) oznaczający życie. Krzyż ten był również symbolem greckiego Dionizosa, babilońskiego Bela, tyryjskiego boga Dumuzi i nordyckiego Ody (Wodana). Z kolei indoeuropejskie ludy Persji i Indii wykorzystywały krzyż symbolizujący ogień, który często przybierał formę swastyki. W celach religijnych krzyż wykorzystywany był również przez chińskich buddystów oraz cywilizacje Majów i Azteków. Należy także wspomnieć o ludach germańskich, Celtach czy Słowianach, dla których krzyż wiązał się z siłami przyrody (głównie ze słońcem, ogniem i życiem) oraz symbolizował równowagę wszechświata³.

Obok kultycznego rozumienia symbolu krzyża widzimy również jego inny wymiar – był on wykorzystywany do karania niewolników i przestępców⁴. Grecki historyk Herodot pisze, że w VI wieku przed Chrystusem, król perski Dariusz zdobył Babilon i kazał ukrzyżować trzy tysiące najwybitniejszych jego mieszkańców. Persowie wprowadzili karę ukrzyżowania z powodów religijnych. Od nich praktykę tę przejęły liczne ludy, m. in. Fenicjanie, Kartagińczycy, a potem Rzymianie⁵. Ten wyraz kary stosowany był wobec niewolników i najgorszych przestępców. Poprzez ukrzyżowanie zakończyło swoje życie ok 6000 uczestników powstania Spartakusa, natomiast z relacji Józefa Flawiusza dowiadujemy się, że dowodzący rzymską armią Tytus kazał masowo ukrzyżować złapanych przestępców żydowskich w czasie oblężenia Jerozolimy. Dopiero edykt cesarski z 337 roku znosi karę ukrzyżowania⁶. Ponadto, Juliusz Cezar umieścił symbol krzyża na monecie ze swoją podobizną, podobnie uczynił Oktawian August w 20 roku przed Chrystusem⁷.

² *Słownik języka polskiego PWN*, hasło: *krzyż*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/krzyz%C5%BC.html>, dostęp: 11.04.2023.

³ *Historia krzyża*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Krzyz%C5%BC>, dostęp: 11.04.2023.

⁴ Por. J. SUPERSON, *Misterium znaku krzyża w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Studium historyczno-liturgiczne*, „Polonia Sacra” vol. 27 (2023), nr 3, s. 107-109.

⁵ Por. P. DULĘBA, *Krótką historia krzyża*, <https://liturgia.wiara.pl/doc/418620>. *Krótką-historia-krzyza*, dostęp: 11.04.2023; Por. także: M. ANTOLAK, W. SZYSZKOWSKI, *Funkcjonowanie krzyża przyrodzonego w krajobrazie kulturowym Polski*, w: *Obiekty religijne w krajobrazie. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG*, nr 21, Sosnowiec 2013, s. 58-59.

⁶ Zob. P. DULĘBA, *Krótką historia krzyża*.

⁷ *Historia krzyża*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Krzyz%C5%BC>, dostęp: 11.04.2023.

2. Symbolika krzyża we wczesnym chrześcijaństwie

Symbol tortur⁸, okrutnej śmierci, hańby czy zgorzienia stał się orężem, pod którym wyznawcy Jezusa Chrystusa są rozpoznawani. Święty Paweł w liście do Koryntian pisze: *Gdy Żydzi żądają znaków, Grecy szukają mądrości, my głosimy Chrystusa ukrzyżowanego, który jest zgorzieniem dla Żydów i głupstwem dla pogan* (1, 22-23). Czterej Ewangelieści zgodnie podają, iż Jezus umarł na krzyżu (zob. Mt 27; Mk 15; Łk 23; J 19). Także wiele starożytnych dzieł, pochodzenia zarówno chrześcijańskiego, jak i pozachrześcijańskiego, zaświadcza o męczeńskiej śmierci Mistrza z Nazaretu na krzyżu⁹.

Krzyż jest więc dla chrześcijan symbolem wyrażającym i syntetyzującym ich wiarę. Oddając cześć krzyżowi, wierni pamiętają zarówno o męce ich Zbawiciela, jak również o Jego zmartwychwstaniu. Będąca wydarzeniem kosmicznym – łącząc niebo z ziemią, jednając Boga Ojca z człowiekiem oraz rodząc Kościół chrześcijan, do którego przystęp mają także i poganie – krzyżowa męka Jezusa jest zaczynem świętości i wiary, do uczestnictwa w której zaproszone jest całe stworzenie. Joseph Ratzinger pisał: „jeszcze bardziej istotny niż znak kosmiczny jest proces wiary. Setnik rzymski – dowódca oddziału egzekucyjnego, wstrząśnięty tym co się wydarzyło, wyznaje swą wiarę w Jezusa jako Syna Bożego: «Istotnie, ten człowiek był Synem Bożym» (Mk 15, 39). Pod Krzyżem ma początek Kościół pogan. Z Krzyża Chrystus gromadzi ludzi w nową wspólnotę Kościoła na całym świecie. Patrząc na cierpiącego Syna, poznają prawdziwego Boga”¹⁰.

„Od epoki pierwszych chrześcijan *signum crucis* był znakiem wiary w Boga, Jego miłości przewyższającej śmierć i nadziei na życie wieczne”¹¹. Towarzyszył im w codziennych modlitwach oraz wykonywane były

---

⁸ P. DULĘBA, *Krótką historia krzyża*: „W oczach Rzymian ukrzyżowanie było najbardziej haniebną karą, uznaną za najsurowszą w całym świecie starożytnym, często wiązało się z chłostaniem, a nawet bezczeszczeniem zwłok skazańca. Początkowo przytwierdzano go do krzyża i dopiero na nim biczowano, aby w końcu zostawić na powolną śmierć w cierpieniach. Później kara ta stała się bardziej wymyślną torturą. Skazaniec szedł na miejsce straceń z przywiązaną do ramion drewnianą belką, nazywaną *furca* lub *patibulum*, gdzie czekał już na niego wbity pionowy słup. Owo *patibulum*, zazwyczaj po przybiciu do niego rąk gwoździami, wciągano i przytwierdzano do pionowego słupa, do którego przybijano również stopy”.

⁹ Zob. A. A. NAPIÓRKOWSKI, *Jezus Chrystus objawiony i objawiający*, Inicjatywa Ewangelizacyjna Wejdzmy na Szczyt, Kraków 2016, s. 45-70.

¹⁰ J. RATZINGER, *Jezus z Nazaretu. Studia z chrystologii*, przekł. M. GÓRCKA, W. SZYMONA, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015 (*Opera Omnia*, VI/1), s. 537.

¹¹ C. PACZKOWSKI, *Symbole chrześcijańskie – Krzyż (część 1)*, <https://franciszkanie.com/index.php/2022/03/symbole-chrzeszczjanskic-krzyz-czesc-1/>, dostęp: 11.04.2023.

jego pierwsze wzorce. Ojciec Celestyn Paczkowski pisze: „Już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa pojawiły się przedstawienia krzyża w różnej formie w malarstwie i rzeźbie. Znany był także gest czynienia znaku krzyża. W III wieku Tertulian poświadcza, że znak krzyża pochodzi z *Tradycji Apostołów*. Gest robienia znaku krzyża świętego był w jego czasach bardzo szeroko praktykowany i z tego zwyczaju nie była wyłączona żadna sfera życia” oraz „Bożym znakiem, według prorocstwa Ezechiela (por. Ez 9, 4) była litera „Tau” (T), którą w epoce pierwszych chrześcijan pisano jako „X” lub nawet jako „+”. Ten znak, w sensie biblijnym, oznaczał przynależność do Boga i Chrystusa. W takim właśnie znaczeniu znajdujemy proste krzyże na nagrobkach i w katakumbach chrześcijańskich”¹².

Krzyż staje się oficjalnym symbolem wyznawców Chrystusa od czasów Konstantyna Wielkiego, za sprawą którego chrześcijaństwo zyskało status religii państwowej (edykt mediolański z 313 roku). Krzyż będąc symbolem religii, nawiązywał niejako do dwóch pierwszych liter greckiego słowa *Christos* (*chi* i *rho*).

O najwcześniejszych formach krzyża Chrystusowego pisze Piotr Rosiński. Nawiązując do dzieła Tertuliana pt. *O wieńcu* wskazał, że znak krzyża odgrywał istotną rolę w życiu pierwszych chrześcijan. Odwołując się również do literatury patrystycznej II i III wieku podkreślił, że „zanim zaczęto używać znaku krzyża jako symbolu Chrystusa, jego znaczenie ukryte było w innych przedstawieniach”, tj. *crux dissimulata* i *monogramy*¹³. W określonym kontekście znaki te uzyskują odpowiednią symbolikę.

Do pierwszej kategorii zaliczył przedstawienia takie jak: „statek”, którego wyobrażenie odkrywamy w rzymskich katakumbach Pryscylli, czy też w dziele św. Justyna pt. *Dialog z Żydem Tryfonem*, „orant”, który możemy znaleźć m. in. w rzymskim malarstwie katakumbowym, dziełach św. Justyna, Tertuliana oraz Mincjusza Feliksa, a także „pług” – graficzny przykład tego znaku odkryty został w Jerozolimie na ossuariach datowanych na I-II wiek. Według św. Ireneusza z Lyonu pług świadczy o „jedności drzewa i żelaza, będących odpowiednikiem jedności natury ludzkiej i boskiej w Chrystusie, który jako trwałe słowo wyplewił ziemię z grzechów przez swą śmierć na krzyżu”¹⁴.

Symbolika krzyża we wczesnym chrześcijaństwie utożsamiana była również z symbolem „siekiera” czy „ascii”, czyli „symbolicznego narzędzia

¹² Tamże.

¹³ Zob. P. ROSIŃSKI, *Najwcześniejsze formy krzyża Chrystusowego*, „Vox Patrum” 1983, z. 4 (styczeń–czerwiec), s. 176-189.

¹⁴ Tamże.

słowa Bożego”, jak określił je Filon Aleksandryjski. Niemniej jednak najczęściej przedstawień wyobrażenia *ascia* znajduje się na terenie Galii, a szczególnie w okolicach Lyonu, które znaleźć można na kamieniach nagrobnych¹⁵.

Monogramy z kolei to formy krzyża utworzone z wybranych liter greckich, rozpoczynających imię Jezusa Chrystusa lub tworzących skrót nierzędzia, na którym został ukrzyżowany – *stauros*, tak np. *chi* i *rho* = Chrystus; *jota* i *chi* = „Jezus Chrystus”; *jota* i znak *Etha* = IH; czy IRE^TNE¹⁶. Znaki monogramatyczne występują na licznych sarkofagach rzymskich. W określonych kontekstach symbolizują zwycięstwo. Także Ojcowie Kościoła, tacy jak św. Justyn, św. Hipolit, Tertulian i Mincjusz Feliks „nadawali krzyżowi symbol potęgi i panowania Chrystusa, nazywając go metaforycznie *tropasion*, czyli znak zwycięstwa”¹⁷. Podobne znaczenie znajdujemy u Ignacego Antiocheńskiego, u którego krzyż widnieje jako sztandar zwycięstwa¹⁸.

3. Średniowieczne ujęcie symbolu krzyża

Krzyż jako znak triumfu występował również na początku średniowiecza. Wówczas dominowały krucyfiksy wyrażające zwycięstwo, gdzie Chrystus przedstawiany na tle krzyża, pozbawiony oznak męki, demonstrował swoje zwycięstwo nad śmiercią¹⁹. W VI wieku pojawiły się krzyże z przybitym do drzewa męki ciałem Chrystusa. Był On jednak przyodziany w długą tunikę i przedstawiał postawę zwycięską. Postawa ta również towarzyszyła sztuce romańskiej, kiedy „ukrzyżowany Zbawiciel zachowuje postawę zwycięską: nosi długą opaskę na biodrach, a na głowie koronę królewską”²⁰.

Takie przedstawienie krzyża ustąpiło miejsca innej stylistyce z początku XIV wieku, kiedy to zaczęto kłaść nacisk na akt konania Chrystusa. Scena ta była niezwykle drastyczna i nader mocno nacechowana emocjonalnie²¹. Owe mistyczne ukazanie symbolu chrześcijan wiązało się z jednej

¹⁵ Zob. tamże, s. 178-182.

¹⁶ Tamże, s. 182-186.

¹⁷ Tamże, s. 187.

¹⁸ Por. A. JASIEWICZ, *Symbolika Krzyża u Ignacego Antiocheńskiego i Polikarpa ze Smyrny*, „Seminare” 2012, t. 31, s. 226.

¹⁹ Por. M. SYPNIEWSKA, *Krucyfiksy mistyczne jako wyraz pobożności w średniowieczu*, <https://historia.org.pl/2016/09/24/krucyfiksy-mistyczne-jako-wyraz-poboznosci-w-sredniowieczu/>, dostęp: 11.04.2023.

²⁰ D. FORSTNER, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1990, s. 16.

²¹ Por. M. SYPNIEWSKA, *Krucyfiksy mistyczne jako wyraz pobożności w średniowieczu*.

strony z pobożnością pasyjną, z drugiej natomiast z przeżyciami związanymi z szerzącymi się wówczas zaraźliwymi epidemiami²².

Krzyże mistyczne przedstawiają często udreżone, zakrwawione, wręcz zdeformowane ciało Jezusa. Ten sposób ekspresji ma za zadanie odpowiednio wywrzeć wrażenie na widzu, aby mógł przynajmniej wyobrazić sobie (unaocznic) ból i cierpienie, jakiego doznawał Zbawiciel oddając życie za zbawienie świata. Ponadto, była to również forma biernego zaangażowania widza w duchowych przeżyciach Chrystusowej męki, wzmacniająca w nim pobożność pasyjną²³. Krzyż mistyczny w sztuce średniowiecza ukazany jest często jako Drzewo Życia²⁴. Pierwsze wzmianki o krzyżu Zbawiciela jako Drzewie Życia znajdują się w pismach św. Ignacego Antiocheńskiego. W jego przedstawieniu krzyż Jezusa jawi się jako drzewo, którego gałęziami są chrześcijanie przynoszący duchowe owoce²⁵.

Trzecią formą wyobrażającą krzyż Chrystusa jest przedstawienie pasyjne związane z tzw. *stylem pięknym*. Charakteryzuje się on bardziej lirycznym nastrojem. Brutalny wyraz ekspresji jest złagodzony i ukazuje mękę Chrystusa w sposób bardziej subtelny. Nie brakuje wyrazu smutku czy bólu, jednak te przedstawienia nie są aż tak drastyczne. Wyrażają bardziej melancholię i zadumę²⁶.

4. Znak krzyża w okresie nowożytnym

W czasach nowożytnych krzyż w dalszym ciągu wyraża symbolikę religijną, reprezentującą mękę, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa. Jest to centralny element wiary chrześcijańskiej, przypominający wiernym o ofierze Chrystusa dla zbawienia ludzkości. Krzyż jest obecny w liturgii, sztuce sakralnej oraz architekturze kościołów. Na przykład, w katolickich ko-

²² Por. M. MACHOWSKI, *Sztuka gotycka w Polsce*, w: *Sztuka świata*, Warszawa 2001, t. IV, s. 175.

²³ Por. J. SPRUTTA, *Krzyż mistyczny jako Drzewo Życia w sztuce średniowiecza*, „Studia Gnesnensia” 29 (2015), s. 329. Doskonale taką formę krzyża wyobrażają krucyfiksy widlaste z kościoła Bożego Ciała we Wrocławiu z ok. 1350 roku oraz z kościoła Panny Marii na Kapitolu w Kolonii z 1304 roku.

²⁴ Szerokie opracowanie zagadnienia w artykule J. SPRUTTA, *Krzyż mistyczny jako Drzewo Życia w sztuce średniowiecza*, s. 329-338.

²⁵ Por. A. JASIEWICZ, *Symbolika Krzyża u Ignacego Antiocheńskiego i Polikarpa ze Smyrny*, s. 224.

²⁶ Por. M. SYPNIEWSKA, *Krucyfiksy mistyczne jako wyraz pobożności w średniowieczu*; A. BECZEK, *Historyk sztuki: w średniowieczu formy przedstawień męki i zmartwychwstania Jezusa ulegały dużym zmianom*, <https://dzieje.pl/wideo/historyk-sztuki-w-sredniowieczu-forma-przedstawien-meki-i-zmartwychwstania-jezusa>, dostęp: 11.04.2023.

ściołach krucyfiks, czyli krzyż z figurą Jezusa, jest umieszczany na ołtarzu jako centralny punkt odniesienia we Mszy świętej²⁷.

Poza kontekstem religijnym, krzyż nabiera także znaczenia kulturowego i społecznego. W tym okresie zaczął pełnić istotną funkcję symbolu tożsamości narodowej i regionalnej, pojawiając się w herbach, flagach i innych symbolach państwowych. Przykładem może być flaga Wielkiej Brytanii, Irlandii, Portugalii, Szwajcarii czy flagi krajów skandynawskich, gdzie krzyż symbolizuje chrześcijańskie korzenie tych narodów²⁸. Powodem umieszczenia symboli religijnych było przekonanie, że „wierzenia religijne mają duży wpływ na rozwój społeczeństw”. Elementy religijne związane z chrześcijaństwem znajdują się w herbach i na flagach ponad pięćdziesięciu państw na świecie²⁹.

Krzyż został również wykorzystany do wyrażenia idei patriotycznych, kiedy to w czasach niewoli „istotnym symbolem walki o wolność stał się znak krzyża”, wyrażający zarówno postawę męstwa walczących, jak i zbawczą rolę męki Chrystusa³⁰. Widocznym stało się przenoszenie mistycznego znaczenia symbolu krzyża na konkretne przeżywanie i rozumienie historii, jakiej doświadczano. Wznoszeniu pomników mających na celu upamiętnienie dziejów narodu nader często towarzyszyło odwoływanie się do formy krzyża³¹.

Ponadto, kontekst zaborów, prześladowań i utraconej wolności stał się dla ówczesnych pisarzy polskich sposobnością do wyrażenia idei polskiego mesjanizmu, w której losy umęczonego Narodu utożsamiano z historią samego Chrystusa. Kreśląc mesjanistyczny obraz Polski jako „Chrystusa narodów”, krzyż jawił się już nie tylko jako wyraz wiary Polaków, lecz „atrybut samej Polski”³². Bożena Leszczyńska ujmuje to następująco: „Utrata niepodległości dokonała zasadniczej zmiany jego [krzyża – ŁF] symboli. Znak, który przez wiele stuleci miał głównie odzwierciedlenie sakralne, kultowe, magiczne i dekoracyjne, stał się wówczas sztandarem w patriotycznych manifestacjach, głęboko ukrytym amuletem, nowym godłem i symbolem narodu”³³.

---

²⁷ Katolicka teologia krzyża została usystematyzowana w dokumentach Soboru Trydenckiego o usprawiedliwieniu (DS 1515-1583) i o mszy (DS 1743, 1753), podkreślających odkupieńczy charakter śmierci Jezusa Chrystusa na krzyżu oraz określających mszę jako bezkrwawe uobecnienie ofiary krzyżowej Chrystusa. Zob. K. KLAUZA, *Krzyż Chrystusa w Kościele Katolickim*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 16-19.

²⁸ Por. J. WRONA, *Symbole religijne na flagach i w herbach państw współczesnego świata*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica*” X, 2016, s. 99-104.

²⁹ Por. tamże, s. 109.

³⁰ Por. B. LESZCZYŃSKA, *Polski „Krzyż Dziejów” w twórczości wielkich romantyków*, „*Miscellanea Anthropologica et Sociologica*” 13 (2012), s. 64.

³¹ Por. tamże, s. 65.

³² Tamże.

³³ Tamże, s. 66; Zob. także H. GAPSKI, *Krzyż w kulturze polskiej w czasach niewoli*,

W kontekście politycznym krzyż był używany zarówno jako symbol jedności, jak i podziału. Dotyczy to głównie okresu reformacji, bowiem wówczas krzyż stał się symbolem konfliktów religijnych między katolikami a protestantami³⁴. Różne jego przedstawienia były używane przez różne frakcje religijne, co nadawało im specyficzne, często antagonistyczne, znaczenia. Wynikało to m. in. ze spirytualistycznej teologii Jana Kalwina, w której nie było miejsca na religijną obrazowość. W konsekwencji Kościoł ewangelicko-reformowany, jak i wspólnoty z niego się wywodzące, nie tolerowały wizerunku krzyża w świątyniach i demonstracyjnie usuwano je z kościołów, co w historii okrzyknięte zostało mianem kalwińskiego obrazoburstwa³⁵.

5. Symbolika krzyża w czasach współczesnych

Współcześnie krzyż nadal odgrywa istotną rolę w życiu religijnym i społecznym, ale jego znaczenie przeobraża się wraz ze zmieniającymi się realiami świata. Pomimo rosnącej sekularyzacji społeczeństw, krzyż w dalszym ciągu pozostaje ważnym elementem przestrzeni publicznej. Jednak w kontekście współczesnych debat dotyczących laickości państwa, krzyż bywa przedmiotem kontrowersji, szczególnie w kwestiach związanych z rozdziałem państwa i Kościoła³⁶. Pomimo to, dla wielu ludzi krzyż pozostaje symbolem nadziei, wiary i miłości bliźniego.

Nowe formy ekspresji znaku chrześcijan znajdują swój wyraz we współczesnej sztuce. Artyści nierzadko reinterpretują krzyż na różne sposoby, używając go jako komentarza społecznego, politycznego bądź religijnego³⁷.

---

w: *Kulturotwórcza rola Kościoła na przełomie XIX i XX wieku*, red. Jan Ziółek, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997, s. 157-181.

³⁴ MIROSLAW PĘKA pisze: „jednym z efektów reformacji stało się odrzucenie kultu krzyża w Kościołach protestanckich, przy jednoczesnym respektowaniu jego podstawowych dla chrześcijaństwa znaczeń symbolicznych, m. in. jako znaku Męki Pańskiej”. Zob. TENŻE, *Nie od razu stał się znakiem chrześcijaństwa. Skąd się wziął krzyż?*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/klasykipolityki/1514996,1,nie-od-razu-stal-sie-znakiem-chrzciscijanstwa-skad-sie-wzial-krzyz.read>, dostęp: 11.04.2024.

³⁵ Por. J. HARASIMOWICZ, *Krzyż w ikonografii we wspólnotach protestanckich*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 47.

³⁶ Por. W. BAŃCZYK, *Prawo do publicznego eksponowania symbolu religijnego w świetle zasad neutralności i bezstronności w stosunkach państwo–Kościół na przykładzie Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz Rzeczypospolitej Polskiej*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017/4, s. 50-72.

³⁷ W ostatnich latach również znanym przedstawieniem jest krzyż drogi neokatechumenalnej. Zob. <https://gloria.tv/post/66x4AdeVxHvv2Z6XtLRQCAuGG>: *Kiko Argüello*,

Dlatego też pozostaje on potężnym i ważnym symbolem w kulturze wizualnej.

Pośród różnych symboli krzyża, które zaistniały w historii, warto jeszcze wspomnieć o dwóch innych wyobrażeniach. Pierwsze dotyczy ukazania krzyża w kulturze popularnej (masowej). Drugie zaś przedstawia fenomen przydrożnych krzyży w kulturowym krajobrazie Polski.

Marta Kołodziejska w pracy poświęconej analizie użycia i przekształcenia symbolu krzyża w kulturze popularnej na przykładzie czasopisma „Machina” stwierdza, że tego rodzaju symbol pojawia się w artykułach dotyczących spraw religijnych i pozareligijnych, w trzech kontekstach: konwencjonalnym, żartobliwym i prześmiewczym³⁸.

Konwencjonalne użycie symbolu ma za zadanie zilustrować i podkreślić pewną treść, jednak nie wpływa na całość w ten sposób, że zmienia odbiór przesłania artykułu. Żartobliwe użycie symbolu krzyża zmienia ton artykułu na mniej poważny, a bardziej przystępny dla odbiorcy. Wprawdzie występują w nim elementy satyry, parodii czy ironii to jednak nie chce on zaburzyć pewnej harmonii. Trzeba jednak się liczyć z faktem, że wrażliwość odbiorcy jest różna. To, co przedstawia się jednemu jako dopuszczalne w granicach tzw. „dobrego smaku”, przez innych może być odebrane w sposób jednoznacznie negatywny. Krzyż w tym wydaniu osnuty jest aurą humoru, staje się częścią popkultury i traci swój doniosły charakter.

Trzecią formą użycia symbolu krzyża jest kontekst prześmiewczy. Tutaj zarysowuje się ogromny kontrast między sferą sacrum a profanum. Krzyż dla jednych będący rzeczywistością świętą, przez drugich jest sprowadzany do poziomu towaru użytkowego, gadżetu jednego spośród wielu. Traci swój wymiar duchowy na rzecz wartości utylitarnych, kolekcjonerskich, rynkowych. Kontekst krzyża może mieć nawet charakter bluźnierczy, gdy „artysta”, tzw. „idol”, dla zaistnienia w przestrzeni medialnej bądź otwartego sprzeciwu wobec Kościoła, „podepcze” krzyż będący dla wielu chrześcijan

---

inicjator społeczności neokatechumenalnych, zaprojektował krzyż dla uroczystości, które otrzymałyby wśród katechumenów imię „Chwalebne Krzyża”. Początkowo artystyczne przedstawienia oferowane były chwalebne Chrystusowi, ubrane w długą tunikę i królewską koronę; Nawet będąc na krzyżu, jest Zwycięzcą. Później, z duchowością średniowiecza, będzie on reprezentowany w swoim stanie cierpienia i bólu. Kiko Argüello zebrał całą artystyczną tradycję krzyża do reprezentowania Chrystus ukrzyżowany za nasze grzechy, jak prorokował Izajasz w swojej wizji „sługi Jahwe” (Iz. 53), ale w tym samym czasie wygranej na nich, tak aby ten, kto wierzy, mógł być zbawiony, tak jak św. Paweł obstaje przy całej swojej teologii zbawienia w liście do Rzymian, dostęp: 11.04.2023.

³⁸ M. KOŁODZIEJSKA, *Symbol krzyża w kulturze popularnej. Analiza użycia i przekształcania symbolu na przykładzie czasopisma „Machina”*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 13 (2012), s. 181-193.

wartością nadrzędną³⁹. Nie brakuje niestety i takich przedstawień, na których czy to wiara katolicka czy osoba Chrystusa są ośmieszane. Krzyż bywa znieważany, a uczucia wyznawców wiary chrześcijańskiej niejako lekceważone czy ignorowane.

Jeśli chodzi o fenomen krzyży przydrożnych, to nietrudno zauważyć, że w różnej formie – począwszy od prostych i drewnianych, skończywszy na bardziej wyszukanych formach rzeźby w kamieniu, piaskowcu czy wapieniu – towarzyszą one krajobrazowi Polski od zarania jej dziejów. Motywów ich pojawienia się można by wymienić kilka. *Najczęściej pojawiały się w miejscach uznanych za szczególne przez mieszkańców, stając się elementem krajobrazu, który wyrażał cześć oddawaną Bogu*⁴⁰. Innym motywem była sakralizacja przestrzeni uważanej za demoniczną. W pobożności religijnej krzyż bowiem pełnił rolę „opiekuna domu”. Stawiane były ze względu na okoliczności o charakterze społecznym czy indywidualnym. Towarzyszyły temu m. in. misje parafialne, rocznice upamiętniające ważne wydarzenia w historii (np. krzyż na Giewoncie upamiętniający 1900. rocznicę narodzin Chrystusa), bądź osobiste intencje błagalne, dziękczynne, pokutne, a także upamiętniające miejsce pochówków. Wymownym gestem odwołującym się do znaku krzyża był tzw. *krzyż smoleński* wystawiony przed Pałacem Prezydenckim po katastrofie Smoleńskiej z 2010 roku⁴¹.

Zakończenie

Znaczenie krzyża ewoluowało na przestrzeni wieków od narzędzia kary i symbolu życia wiecznego w starożytności, przez znak zbawienia i triumfu w chrześcijaństwie średniowiecznym, aż po współczesny symbol jedności, nadziei i społecznego zaangażowania. Jego interpretacja zmieniała

---

³⁹ Por. tamże, s. 184-187. W mediach można znaleźć wiele artykułów ukazujących „atak” na krzyż. Szczególnie wymownym było znieważenie krzyża na Giewoncie, będącego – wedle słów św. Jana Pawła II – „niemym, ale wymownym świadkiem naszych czasów”. Podczas pielgrzymki do Ojczyzny w 1997 roku Ojciec Święty w Zakopanem wołał, by Polacy „nie wstydzili się krzyża” oraz bronili go. Dziękował ponadto, że krzyż powrócił do szkół, urzędów publicznych, szpitali. Zob. S. M. KALDON, *Tajemnica Krzyża w teologicznym i duszpasterskim ujęciu Jana Pawła II oraz przepowiadaniu na ziemi polskiej*, „Warszawskie Studia Pastoralne” (UKSW) 13/2011, s. 69.

⁴⁰ M. ANTOLAK, W. SZYSZKOWSKI, *Funkcjonowanie krzyża przydrożnego w krajobrazie kulturowym Polski*, s. 59.

⁴¹ Tamże, s. 59-63.

się w zależności od kontekstu historycznego, teologicznego i kulturowego, co świadczy o jego głębokiej i wieloaspektowej symbolice w tradycji chrześcijańskiej.

Pomimo postępującego procesu laicyzacji społeczeństw zachodniego świata, krzyż nadal pozostaje znakiem tożsamości wyznawców Chrystusa i przynależności do określonego kręgu kulturowego. Przedstawione w zarysie podstawowe fakty dotyczące historii symboliki krzyża świadczą o tym, że wciąż jest on inspiracją dla chrześcijan, by tak, jak św. Paweł Apostoł mogli zawołać: *Nie daj Boże, bym się miał chlubić z czego innego, jak tylko z krzyża Pana naszego Jezusa Chrystusa, dzięki któremu świat stał się ukrzyżowany dla mnie, a ja dla świata* (Ga 6, 14).

Literatura

ANTOLAK MARIUSZ, SZYSZKOWSKI WIESŁAW, *Funkcjonowanie krzyża przydrożnego w krajobrazie kulturowym Polski*, w: *Obiekty religijne w krajobrazie. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG*, nr 21, Sosnowiec 2013, s. 57-66.

BAŃCZYK WOJCIECH, *Prawo do publicznego eksponowania symbolu religijnego w świetle zasad neutralności i bezstronności w stosunkach państwo-Kościół na przykładzie Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz Rzeczypospolitej Polskiej*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017/4, s. 50-72.

CZACHOROWSKA ALINA, WASILEWSKA JOLANTA, *Krzyż jakiego nie znamy*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 109 (2018), s. 75-93.

FORSTNER DOROTHEA, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1990.

GAPSKI HENRYK, *Krzyż w kulturze polskiej w czasach niewoli*, w: *Kulturotwórcza rola Kościoła na przełomie XIX i XX wieku*, red. Jan Ziółtek, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1997.

HARASIMOWICZ JAN, *Krzyż w ikonografii we wspólnotach protestanckich*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004, kol. 46-47.

JASIEWICZ ARKADIUSZ, *Symbolika Krzyża u Ignacego Antiocheńskiego i Polikarpa ze Smyrny*, „Seminare” 2012, t. 31, s. 221-228.

KALDON STANISŁAW MARIA, *Tajemnica Krzyża w teologicznym i duszpasterskim ujęciu Jana Pawła II oraz przepowiadaniu na ziemi polskiej*, „Warszawskie Studia Pastoralne” (UKSW) 13/2011, s. 51-77.

KLAUZA KAROL, *Krzyż Chrystusa w Kościele Katolickim*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004, kol. 16-19.

KOBIELUS STANISŁAW, *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, Wydawnictwo Benedyktynów Tyniec, Kraków 2011.

KOŁODZIEJSKA MARTA, *Symbol krzyża w kulturze popularnej. Analiza użycia i przekształcania symbolu na przykładzie czasopisma „Machina”*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 13 (2012), s. 181-193.

LESZCZYŃSKA BOŻENA, *Polski „Krzyż Dziejów” w twórczości wielkich romantyków*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 13 (2012), s. 63-88.

MACHOWSKI MAREK, *Sztuka gotycka w Polsce*, w: *Sztuka świata*, tłum. B. MULLER-OSTROWSKA, R. KALICKI, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 2001, t. IV.

NAPIÓRKOWSKI ANDRZEJ A., *Jezus Chrystus objawiony i objawiający*, Inicjatywa Ewangelizacyjna Wejdzmy na Szczyt, Kraków 2016.

RATZINGER JOSEPH, *Jezus z Nazaretu. Studia z chrystologii*, przekł. M. GÓRĘCKA, W. SZYMONA, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015 (*Opera Omnia*, VI/1).

ROSIŃSKI PIOTR, *Najwcześniejsze formy krzyża Chrystusowego*, „Vox Patrum” 1983, z. 4 (styczeń-czerwiec).

SPRUTTA JUSTYNA, *Krzyż mistyczny jako Drzewo Życia w sztuce średniowiecza*, „Studia Gnesnensia” 29 (2015), s. 329-338.

SUPERSON JAROSŁAW, *Misterium znaku krzyża w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Studium historyczno-liturgiczne*, „Polonia Sacra” vol. 27 (2023), nr 3, s. 105-122.

TERTULIAN, *O wieńcu*, tłum. i komentarz T. SKIBIŃSKI, w: TERTULIAN, *Wybór pism III*, Warszawa 2007, (*Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*, 65).

WRONA JERZY, *Symbole religijne na flagach i w herbach państw współczesnego świata*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica” 10 (2016), s. 98-111.

Netografia

DULĘBA PRZEMYSŁAW, *Krótką historia krzyża*, <https://liturgia.wiara.pl/doc/418620.Krotka-historia-krzyza>, dostęp: 11.04.2023.

Historia krzyża, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Krzyż%C5%BC>, dostęp: 11.04.2023.

PACZKOWSKI CELESTYN, *Symbole chrześcijańskie – Krzyż (część 1)*, <https://franciszkanie.com/index.php/2022/03/symbole-chrzescijanskie-krzyz-czesc-1/>, dostęp 11.04.2023.

PEKA MIROSLAW, *Nie od razu stał się znakiem chrześcijaństwa. Skąd się wziął krzyż?*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/klasykipolityki/1514->

996,1,nie-od-razu-stal-sie-znakiem-chrzescijanstwa-skad-sie-wzial-krzyz.read, dostęp: 11.04.2024.

Słownik języka polskiego PWN, hasło: krzyż, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/krzy%C5%BC.html>, dostęp: 11.04.2023.

SYPNIEWSKA MAJA, *Krucyfiksy mistyczne jako wyraz pobożności w średniowieczu*, <https://historia.org.pl/2016/09/24/krucyfiksy-mistyczne-jako-wyraz-poboznosci-w-sredniowieczu/>, dostęp: 11.04.2023.

<https://gloria.tv/post/66x4AdeVxHvv2Z6XtLRQCAuGG>, dostęp: 11.04.2023.

AROUND THE SYMBOLISM OF THE CROSS: FROM ANTIQUITY TO THE PRESENT

Abstract

The cross, one of the most recognisable symbols in the world, has a profound meaning in both religious and cultural contexts. Its interpretation and symbolism have evolved over the centuries, depending on the historical, social or religious context. This article aims to explore the development of the representation of the symbolism of the cross from antiquity to the present day, the presentation of which takes on ambivalent meanings - from the negative portrayal of the cross as a place of torture and inflicted death to the positive overtones when the cross of Christ becomes a sign of hope and faith in the victory of a nation oppressed by slavery. The most important issue, however, remains the fact that the cross is a sign with which millions of people around the world identify, and therefore it should be required to take the right attitude towards this symbol regardless of one's worldview.

Keywords: cross, historical periods, symbolism

Słowa kluczowe: krzyż, okresy historyczne, symbolika